

Словенска терминологија данас

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 28

SLAVONIC TERMINOLOGY TODAY

Accepted at the 5th meeting of the Department of Language and Literature
of 30th May, 2017, on the basis of reviews presented by *Predrag Piper*
and *Rajna Dragičević*

Editors

PREDRAG PIPER, full member of the Academy
Dr VLADAN JOVANOVIĆ

BELGRADE

2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 28

СЛОВЕНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС

Примљено на V скупу Одељења језика и књижевности
од 30. маја 2017. године, на основу реферата
академика *Предрага Пипера* и проф. др *Рајне Драгићевић*

Уредници

академик ПРЕДРАГ ПИПЕР

др ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ

БЕОГРАД

2017

Издају
Српска академија наука и уметности
и
Институт за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија
Милорадовић, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић,
проф. др Викторија Людвигівна Иващенко, проф. др Сергей Викторович
Гринев-Гриневиц, др Сергей Дмитриевич Шелов, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska,
к. ф. н. Вячеслав Константинович Щербин, др Марина Спасојевић и
др Владан Јовановић

Рецензенти појединачних радова

проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Гордана Јовановић,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Људмила Поповић, проф. др Срето Танасић,
dr Peter Weiss, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska, проф. др Рајна Драгићевић,
проф. др Душко Витас, проф. др Сергей Викторович Гринев-Гриневиц,
проф. др Софија Милорадовић, проф. др Александар Милановић, др Марта
Бјелетић, др Снежана Петровић, др Викторија Людвигівна Иващенко,
доц. др Исидора Бјелаковић, к.ф.н. Вячеслав Константинович Щербин,
др Владан Јовановић

Лектор и коректор радова на српском језику
Марија Селаковић

Коректура резимеа на енглеском језику
Clare McGinn Zubac

Превод и коректура резимеа на руском језику
Свејлана Гољак, Эльвира Анатольевна Сорокина

Коректура радова на руском језику
Эльвира Анатольевна Сорокина

Припрема за штампу
Милан Тасић

Тираж 400 примерака

Штампа
Службени гласник, Београд

САДРЖАЈ

Уводно слово 9

I. ПОГЛЕД НА РАЗВОЈ ТЕРМИНОЛОШКИХ И ТЕРМИНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. ПРАВЦИ У ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Викторія Людвігівна Іващенко: Слов'янське термінознавство:
проблематика й перспективи розвитку 15

Эльвира Анатольевна Сорокина: Формирование теории
языка для специальных целей (ЯСЦ) 29

Сергей Викторович Гринев-Гриневиц: Антропологистика
как современное развитие терминоведения 41

Кацярына Пятроўна Любецкая: Спецыяльная лексіка
беларускай мовы як аб'ект даследавання беларускіх
лінгвістаў у канцы XX – пачатку XXI стст. 51

Marta Małachowicz: Prace dyplomowe z dziedziny terminologii
i terminografii powstałe w instytucie komunikacji
specjalistycznej i interkulturowej uniwersytetu
warszawskiego w latach 2010–2015 61

II. ТЕРМИНОЛОГИЈА И РЕЧНИЦИ

Сергей Дмитриевич Шелов: Универсальный терминологический
словарь: новый тип терминологических словарей 71

Юрий Николаевич Марчук: Проблемы многоязычной
терминографии 85

Марија С. Ђинђић: Обрада лингвистичких и
граматичких термина у двојезичном описном
речнику (на примеру Новог турско-српског речника /
Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük) 91

Данко Шипка: Двојезична терминографија исламских термина	101
Рада Стијовић, Олга Сабо, Ранка Станковић: Речник САНУ као база терминолошких речника (на примеру Речника кулинарства)	109
Володимир Володимирович Дубичинський: Терминографичні праці харківських лексикографів	125
Вячеслав Константинович Щербин: Отраслевая лексикография Беларуси	135

III. ГРАМАТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Јованка Радић: О логичким основама српских лингвистичких термина на <i>-ица</i> и <i>-ина</i>	149
Милош М. Ковачевић: О термину субјекат у србистици	173
Вељко Ж. Брборић: Српска правописна терминологија данас – у науци и настави	187
Драго Тешановић: Централни и периферни суфикси у српској дериватологији	197
Сања Ж. Ђуровић: Основни појмови морфематике српског језика	213
Марина Љ. Спасојевић: Појмовно-терминолошки апарат при проучавању глаголског вида и сродних појава у србистици у светлу аспектолошких приступа	229
Наташа С. Вуловић: Употреба основних фразеолошких термина у српској (и словенској) лингвистици	243
Владан З. Јовановић: Српска терминологија у <i>Речнику словенске лингвистичке терминологије</i> из угла савременог стања српске лингвистике	253
Milan Harvalík: Slovánská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu	267
Iveta Valentová: Slovenská onomastická terminológia	277

IV. СТАНДАРДИЗАЦИЈА ТЕРМИНА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ. ТЕРМИНИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА

Виктор Д. Савић: Српски називи документа у средњем веку – према самим документима (1189–1346)	291
Исидора Г. Бјелаковић: Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија)	305
Александар М. Милановић: Развој српске терминолошке мисли у 19. веку: допринос Лазе Костића	317

Марина С. Јањић: Школска терминологија у дијахронијској перспективи	331
Ewa Wolnicz-Pawłowska: Problemy terminologiczne w działalności UNGEGN	343
Tanja Fajfar: Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo	351
Mojca Žagar Karer: Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive	361
Lana Hudeček: Anglizmi u hrvatskome nazivlju	371
Milica Mihaljević: Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj	383

V. ТЕРМИН И ЛЕКСИЧКИ СИСТЕМ

Милорад П. Дешић: Специјална лексика и полисемија	407
Рајна М. Драгићевић: Детерминологизација као процес општег лексичког фонда	417
Mariusz Górnicz: Czy naukowcy z krajów słowiańskich lubią terminy metafory?	425

VI. ФУНКЦИОНАЛНА РАСЛОЈЕНОСТ ТЕРМИНОЛОШКОГ ИЗРАЗА – НАУЧНА, ПРОФЕСИОНАЛНА (СТРУЧНА) ТЕРМИНОЛОГИЈА И СПЕЦИЈАЛНА ЛЕКСИКА ДУХОВНЕ И МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ НАРОДНИХ ГОВОРА

Ружица С. Левушкина: Лексеме из општег лексичког фонда као термини у сфери православне духовности	439
Альбіна Анатоліївна Ковтун: Способи непрямой номінації релігійних понять в українській мові	451
Ђорђе Р. Оташевић: Рад на српској слободнотидарској терминологији	461
Гордана Р. Штасни: Термини у домену нанотехнологије	469
Оксана Чмелікова-Газдошова: Субстантивовані прикметники в українській і чеській юридичній термінології	481
Бојана С. Милосављевић: Филозофска лексика у речнику и у говору	493
Милан С. Ајдановић: Грецизми у српском географском терминосистему	509
Валентина Федоровна Новодранова: Когнитивное моделирование терминосистемы предметной области знания	521
Ольга Михайловна Рылкина: Способы терминообразования русских нозологических терминов (на материале русскоязычной терминологии детской кардиологии)	529

Тамара Валентиновна Рожкова: Статус и типологизация глагола в медицинской терминологии	537
Елена Викторовна Рыжкина: О некоторых динамических процессах в современной русской терминологии	549
Маргарита Николаевна Лазарева: О соотношении интернационального и национального в научных названиях растений (на материале русского языка)	557
Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильсва: Семантико-тематична та категорійно-поняттєва організація української термінології харчової промисловості	567
Драгана И. Радовановић: Од Вукове трпезе из његовог Рјечника до Матичиног једнотомника	577
Неђо Г. Јошић: Народни називи воћака код Срба и критеријуми њиховог раслојавања	587
Мирјана С. Петровић-Савић: Из географске терминологије Јадра	599
Ивана В. Лазић-Коњик: Лексика традиционалне културе према тематским пољима	613
Софија Ј. Мићић-Кандијаш: Лексиколошки и лексикографски аспекти превођења енглеских медицинских израза на српски	625

VII. ЕЛЕКТРОНСКЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ БАЗЕ ПОДАТАКА И ЊИХОВА ПРИМЕНА У ТЕРМИНОЛОГИЈИ, ТЕРМИНОГРАФИЈИ И ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. ТЕРМИНОЛОШКИ САЈТОВИ И ПОРТАЛИ

Александр Васильевич Зубов: Способы автоматического извлечения терминов из текста	639
Paweł Kowalski, Zofia Rudnik-Karwatowa: Wykorzystanie terminologii w systemie informacyjno-wyszukiwawczym językoznawstwa sławistycznego iSybisław	643
Maja Bratanić, Ana Ostroški Anić, Siniša Runjaić: Od baze do portala – razvoj nacionalne terminološke infrastrukture	657
Jana Levická: Počiatky slovenskej terminologickej databázy a jej súčasnosť a budúcnosť	667
Максим Олегович Вакуленко: Віртуальна українсько-російсько-англійська термінографічна лабораторія з фізики: сучасні лінгвістичні технології у фаховій мові	679

УВОДНО СЛОВО

Зборник пред нама настао је из реферата изложених на Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас*, који се одржао 11–13. маја 2016. године у Београду, у организацији Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности), Института за српски језик САНУ, Академије наука и умјетности Републике Српске (Одјељења књижевности и умјетности) и Матице српске. У Организационом одбору скупа били су: Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија Милорадовић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић, др Викторија Људвиговна Ивашченко, к. ф. н. Вјачеслав Константинович Шчербин и др Владан Јовановић. Секретари Организационог одбора били су др Марина Спасојевић и др Мирјана Петровић-Савић, а научни секретари: Весна Ђорђевић и Бојана Томић. Будући да је један од основних циљева с којим је основано Друштво српске словесности био рад на стварању српске научне терминологије, одржавање Симпозијума у оквиру програма обележавања 175 година од оснивања Друштва, данас Српске академије наука и уметности, била је прилика изнова се подсетити овог важног догађаја.

На Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* изложено је 63 реферата, а учесници су били из 11 земаља: Србије, Републике Српске (Босна и Херцеговина), Хрватске, Словеније, Пољске, Чешке, Словачке, Русије, Белорусије, Украјине и Сједињених Америчких Држава.

Првог дана, пре него што је Симпозијум званично био отворен, одржан је састанак чланова Терминолошке комисије при Међународном комитету слависта, по унапред припремљеном програму Комисије. На састанку Комисије, поред осталог, разговарано је о динамици рада на изради колективне монографије *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века* и изради библиографије радова из терминолошке лингвистичке проблематике за поменути период. Поред чланова Комисије, на Симпозијуму су учествовали домаћи и страни филолози из више лингвистичких дисциплина, будући да терминологија представља важан сегмент номенклатуре сваке појединачне науке, дисциплине, па тако и лингвистике у целини.

Скуп је отворен поздравном речју потпредседника Српске академије наука и уметности академика Љубомира Максимовића, а потом су поздравне речи упутили и представници других установа у својству организатора и покровитеља скупа: проф. др Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, др Миодраг Матицки, потпредседник Матице српске, проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ, и проф. др Љиљана Бајић у име Савеза славистичких друштава Србије и Међународног комитета слависта. На пленарној седници, којој су председавали академик Предраг Пипер, др Викторија Људвиговна Ивашченко и проф. др Срето Танасић, изложено је седам реферата, у којима су представљена истраживања у области терминологије из седам словенских лингвистичких средина: Украјине, Русије, Словеније, Белорусије, Пољске, Хрватске и Србије.

Другог дана скупа организоване су две паралелне секције, уобличене у два преподневна и два послеподневна блока. Након сваког блока предвиђена је и реализована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађивани проблеми из лингвистичке терминологије у словенским језицима, затим представљене анализе термина из разних области знања и стваралаштва из угла етимологије, историјског развоја и савременог стања, анализирана практична питања упоредне и вишејезичне терминологије и терминографије. У оквиру друге секције, изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађене теме везане за место термина у лексичком систему словенских језика, упоредно изучавање терминолошких система, израду терминолошких електронских база и портала, као и израду терминолошких речника.

Током трећег дана скупа паралелне секције подразумевале су преподневни и један послеподневни блок (само у првој секцији), након којих је, такође, организована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је дванаест, а током друге секције седам реферата. У рефератима су обрађиване теме које се односе на функционалну раслојеност терминолошког израза, затим питање терминологије у језицима специјалне намене, проблем интернационализације и национализације у терминологији словенских језика итд. С обзиром на славистичку природу скупа, теме реферата, као што је било очекивано, у првом реду биле су посвећене дескриптивним, нормативним и компаративним аспектима словенске терминологије данас и у њеној историји.

Радови представљени у овом зборнику одражавају главне токове у којима се у словенском свету данас развија терминологија схваћена у два основним значењима – као 1) уређен систем специјалних лексичких јединица у служби одређене науке, струке, духовности, уметности и сл. и као 2) аутономна лингвистичка дисциплина која се бави изучавањем термина као

јединица термилошког система. Садржај зборника чине радови који су груписани у оквиру следећих целина: *I. Поглед на развој термилошких и термилографских изражавања у словенским језицима. Правци у терминологији, II. Терминологија и речници, III. Грамаћичка и лингвистичка терминологија, IV. Стандардизација терминологије у прошлости и садашњости. Термини и књижевнојезичка норма, V. Термин и лексички систем, VI. Функционална раслојеност термилошког израза – научна, стручна (професионална) терминологија и специјална лексика духовне и материјалне културе народних говора, и, као последње поглавље, VII. Електронске термилошке базе података и њихова примена у терминологији, термилографији и лексикографији. Термилошки сајтови и портали.*

Овај симпозијум била је zgodна прилика да се сагледа српска терминологија у ширем словенском лингвистичком контексту, да се погледа оно што је досад урађено и оно што још треба урадити. С друге стране, учешће великог броја домаћих лингвиста на скупу и објављивање њихових радова у овом зборнику омогућује да се српска лингвистика у пољу терминологије на ваљан начин представи широј словенској публици.

Уредници

СИНОНИМИЈА У ТЕРМИНОЛОГИЈИ КОД СРБА У 18. И 19. ВЕКУ (МАТЕМАТИЧКА ГЕОГРАФИЈА И АСТРОНОМИЈА)*

Исидора Г. Бјелаковић**

У раду се анализира степен заступљености синонимије међу терминима забележеним у терминолошком систему из домена математичке географије и астрономије у уџбеницима и приручницима, те у делима научног карактера, објављеним на једном од књижевних језика Срба у периоду 1783–1867.

Иако је један од основних квалитета идеалног термина ограничена способност развијања синонимије, анализирана грађа указује на њену изузетно високу заступљеност, што је и очекивано будући да је реч о почецима научне мисли код Срба (у савременом смислу), а тиме и о првим фазама конституисања терминолошког апарата, фазама које су имале више карактер стихијског и индивидуалног него планског и систематског рада. Централни сегмент анализе у раду посвећен је типу забележених синонима, њиховом пореклу, као и контактної синонимији.

Кључне речи: терминологија, синонимија, контактна синонимија, књижевни језици код Срба у 18. и 19. веку

1. Увод. Познато је да је 18. век период у којем су се у културној историји Срба реализовале промене које су утицале на развој књижевног језика, друштва и науке. У маниру просветитељских идеја, које се у српском културном кругу јављају од друге половине 18. века, прелази се на нов књижевнојезички израз (славеносрпски), а живе везе са источноевропском и западноевропском цивилизацијом доносе и нову жанровску структуру писмене традиције (Кречмер 2004: 201). Кад је у питању наука, прва дела научног карактера појављују се последњих деценија 18. века, да би током прве половине 19. века њихов број постао знатно већи. Реч је о текстовима који представљају огледало почетака научне мисли код Срба (у савременом смислу речу), који се због неконституисане терминологије и неизграђеног научног стила могу профилити више као научно-педагошки, него као научно-академски (Стојановић 2007: 55). Писани на једном од књижевнојезичких идиома у предстандардном периоду – дакле, на неелаборираном језичком изразу, у првим научним текстовима код Срба не само да се тежи адаптацији страних узора у погледу

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Историја српског језика* (178001) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Филозофски факултет, Нови Сад; isidora.bjelakovic@gmail.com

структуре научног текста и стила (Кречмер 2004: 201; Милановић 2013: 139) него се у великој мери ослања на њих и у погледу конституисања терминолошког апарата (позајмљивањем, калкирањем и сл.). У питању су, дакле, прве фазе конституисања терминосистема датих научних области – фазе које су имале више карактер стихијског и индивидуалног него планског и систематског рада. Поред тога, различити типови пуризма у предстандардној епоси (вуковаца према славенизмима, а доситејеваца ка интернационализмима и спорадично према оријентализмима и германизмима) проузроковали су, с једне стране, посрбљавање славенизама и задржавање интернационализама, а с друге стране, ковање неологизама и чување/прихватање славенизама (Милановић 2013: 139), што је у једном тренутку довело до презасићења, тј. преплављености терминосистема силним вишеструкостима.

Појава терминолошке синонимије у овом је периоду, дакле, управо из наведених разлога, сасвим очекивана и у том смислу је и формулисан предмет овог истраживања: анализа степена заступљености синонимијских односа регистрованих у терминолошком систему из домена математичке географије и астрономије¹ у убеницима и приручницима, те у делима научног карактера (у најширем смислу), објављеним на једном од књижевних језика Срба у периоду од 1783. до 1867. године.²

2. О синонимији. Као тип семантичких односа структурно или етимолошки различитих језичких јединица истог језика који подразумева потпуну или делимичну подударност њихових значења, синонимија је својствена лексичком, фразеолошком, граматичком и творбеном систему језика (Јарцева 1998: 446). Изучавања синонимије односе се на неколико кључних домена: на однос истозначности и блискозначности; на логичку еквивалентност – потпуну или делимичну заменљивост у истом контексту; на стилистичка својства синонима (Готштајн 1986; Јарцева 1998: 446). Кад је реч о лексичкој

¹ Док математичка географија проучава Земљу као тело у космосу, њене димензије, облик, положај у васиони, кретање и последице тог кретања, оријантацију на Земљи и небесној сфери, дотле се астрономија бави испитивањем кретања и положаја небеских тела, њиховог настанка и еволуције, облика и величине, грађе, хемијског састава, као и појава и процеса везаних за њих (Бихаљи-Мерин 1978: 107; 405–406; Димитријевић–Томић 2008: 5).

² Сви убеници и монографије објављени до 1861. године, осим *Вјечног календара* З. Орфелина (1783), који је писан на руском језику (в. Ивић 1998: 128), писани су доситејевским језичким моделом, односно језиком чија је основа била српска „народна” са присуством лексичких славенизама (пре свега у горњем лексичком слоју), као и појединих синтаксичких ненародних елемената – остатака наслеђа црквенословенске писмености (Ивић 1998: 141; Суботић 2004: 164; 2007: 244–245). Анализирани убеници из шездесетих година 19. века писани су на народном језику вуковског типа, а број славенизама у њима своди се на најмању меру. У убенику А. Кутнера из 1867. ипак се уочава нешто већи број лексичких славенизама. Детаљнији подаци о корпусу дати су у прилогу на крају рада. Све терминолошке јединице у раду транскрибоване су према решењима датим у Бјелаковић 2012.

синонимији, која је и предмет овог истраживања, под њом се подразумева појава структурно различитих лексема / вишечланих лексичких јединица са заједничком архисемом и већином идентичних сема нижег ранга, које се, с обзиром на степен блискости значења, деле на (1) потпуне (апсолутне, праве) синониме или истозначнице – лексеме са идентичним значењима и међусобном заменљивошћу у свим контекстима³ – и (2) делимичне (релативне) синониме. С обзиром на функционалност, синоними се могу поделити на семантичке, стилистичке (везују се за различите функционалне стилове; имају другачији колокациони опсег) и семантичко-стилистичке (Паљевскаја 1967: 97; Тафра 1982: 298; Готштајн 1986; Јарцева 1998: 447; Драгићевић 2007: 245–250).

Неки аутори одвајају синонимију од појаве међулексемске дублетности (Шипка 1998), при чему се под дублетношћу подразумева, на пример, однос између две лексеме истог корена и идентичног значења (нпр. *оса* и *осовина*) и др. У овом раду, међутим, прихваћено је мишљење према којем се и овакав однос сматра синонимијом, при чему се уводи дистинкција између једнокоренске (постиге се творбеним средствима) и разнокоренске синонимије, док се дублетност форми постиже фонемским и морфолошким променама једне речи (нпр. *Веста*, *Беста*; планет: планета) (в. Тафра 1982: 298; Драгићевић 2007: 246; Ћорић 2007: 66).

Иако је научна аргументација „*registar u kojem bi se očekivalo da vlada red, da su haotičnost i suvišnost svedene na najmanju meru, pa prema tome da je i sinonimija ograničena, ako ne sasvim obuzdana*“ (Готштајн 1986: 3) и иако особине добро скованог термина подразумевају, поред транспарентности, интернационалности, устаљености, краткоће, системности, одсуства експресивности и стилске неутралности, и недвосмисленост, прецизност и *несинонимности* (в. Караца Гарић 1979: VII; Јарцева 1998: 508), у непреврелом књижењезичком стању код Срба предстандардног периода, развијена синонимија потпуно је очекивана јер развој научног стила и терминологије није имао, као што је речено, карактер планског, а сваки покушај систематизације грађе и увођења реда (пре свега мислим на рад Друштва српске словесности) наишао је на отпор међу представницима вуковске струје.

3. Анализа. Из свега наведеног сасвим је очекиван податак да је у анализираној грађи синонимија у термилошкој систему, у различитим временским периодима и у текстовима различитих аутора била веома развијена.

³ Када се у лингвистици анализирају истозначнице, тј. апсолутни синоними, обично се наводе примери из термилошких система (Готштајн 1979) иако је један од основних квалитета идеалног термина ограничена способност развијања синонимије: „Термилошка синонимија је у пракси честа појава, мада то теорија термилологије баш не препоручује [...] јер је синонимија донекле у супротности са основним захтевом стручног текста, а то је прецизност израза“ (Дудок 1996: 18).

Често је реч и о тзв. термилошкој вишеструкости (према Караца Гарић 1979: X) односно о синонимском низу⁴ од више термина, на пример:

– екватор (1783, 1825, 1845, 1852, 1861, 1864, ЈБ, ДП 1866, АК 1867), земни равниатељ (1804, 1824);); равниатељ (1804; 1824, 1825, 1832, 1844, 1845, 1848, 1850, 1852, 1861, ДП 1866, АК 1867) / равниател (ЈБ 1866); коло равноденствено (1804); равниатељ Земље (1804); земљеравниатељ (1824); коло средње (1824); линија (1825, ЈБ 1866); средња чрта (1844); чрта (1844); Земљин полутар (1864); полутник (ДП 1866).

– планета (1783, 1804, 1824, 1844, 1845, 1852, 1861, 1864, ЈБ 1866, ДП 1867); главнаја планета (1783); главна планета (1804, 1844, 1850, 1861, 1864, ЈБ 1866); началнаја планета (1783); звезда (1804, ДП 1867); звезда подвижна (1804, 1824); првенствена планета (1804, 1824); велика планета (1845, 1861); крећућа се звезда (1861); планетско тело (1864); путница (1864); гибљива звезда (ЈБ 1866); главан планет (ЈБ 1866).⁵

На основу наведених примера савим је јасно да у синонимски низ ступају јединице које се разликују у погледу (1) порекла (нпр. екватор, равниатељ, линија, полутар) и (2) структуре: а. у синонимски низ ступају монолексемске и полилексемске термилошке јединице (нпр. звезда и звезда подвижна), б. истозначни једночлани термини (равниатељ, земљеравниатељ, полутник).

Наведена два синонимска низа дају одговоре и на многа питања у вези са развојем термилошког система анализираних дисциплина (са тзв. дијакхроничком осом, према Милановић 2013: 143): (1) највећу фреквентност и стабилност показују интернационализми (планета и екватор); (2) конкуренција између интернационализма и славенизама понекад је обухватала анализирани период у целини (екватор и равниатељ); 3. исти аутори понекад употребљавају различите термине како би избегли двосмисленост вишезначних термина који често имају статус и хипонима и хиперонима (звезда је могла да означава и небеско тело уопште и планету те се поред форме *звезда* појављује и *звезда њодвижна*, којом се жели прецизирати значење и избећи могућа двосмисленост); 4. многи покушаји замене интернационализма домаћим термином или другим славенизмом остајали су на нивоу индивидуалног (нпр. планета и путница – 1864).

Међутим, веома је тешко утврдити да ли је овде заиста реч о синонимима или о еквивалентима⁶ јер се не може тврдити да су све наведене форме

⁴ Група речи различитог фонолошког састава која има исти или сличан семантички садржај и исту реченичну функцију назива се синонимски низ (Гортан-Премк 1983: 45; Драгићевић 2007: 258).

⁵ Овде су наведена само два синонимска низа ради илустрације. Сви регистровани примери истозначних термина у анализираном корпусу налазе се у Бјелаковић 2012.

⁶ Под еквивалентима подразумевају се лексичке јединице двају језика са истим значењем (Згуста 1991: 291).

когзистирале у српском друштву у целини и у истом временском периоду. Оне су се, сасвим је могуће, налазиле у комплементарној дистрибуцији (у различитим образовним системима и школама, те у термилошким системима појединих аутора) и нису представљале део идиолекта сваког образованог појединца тог времена. Највероватније је, дакле, да је постојало више подсистема од неколико истозначних термина.

5.2. Поред тога што постоји у делима различитих аутора, синонимија је била заступљена у високом степену и код истог аутора. Међу оваквим примерима уочава се неколико типова (с обзиром на порекло и структуру).

Кријтеријум њорекла:

1. ТЕРМИН СТРАНОГ ПОРЕКЛА и ДОМАЋИ ТЕРМИН⁷: географија и земљепознање, земљопис (1844), пол и обрт (ДЈ 1867), Венера, Даница, Вечерњача и Зорњача (1850), зенит и надтеменик (1824), меридијан и подневница (ЈБ 1866, ДЈ 1867), планета и путница (ЈБ 1866); хемисфера и полутина (1861) и сл.

2. ДВА ТЕРМИНА СТРАНОГ ПОРЕКЛА: Венера, Венус (1783), Јупитер и Јовиш (1783); екватор и линија (1825); сфера и глобус (1844); сателит и трабант (ЈБ 1866) и сл.

3. ТЕРМИН СТРАНОГ ПОРЕКЛА и СЛАВЕНИЗАМ/СЛАВЕНОСРБИЗАМ: астроном, звездочтец, небозрител (1824); географија и земљеописаније (1844), меридијан и полуденик, дугокружије (1844); меридијан и полуданик (1861), екватор и равнитељ (ДЈ 1867) и сл.

4. ДВА СЛАВЕНИЗМА: двијеније и теченије (1783), земљеописаније и земљежество (1804); небообраштеније, колообраштеније, кругобраштеније (1824) и сл.

5. ДОМАЋИ ТЕРМИН и СЛАВЕНИЗАМ: месец и сопутник (ПС–К 1804); средина и средоточије (1844); земљепис и земљеописаније (1844) и сл.

6. ДВА ДОМАЋА ТЕРМИНА: излазак, исход и рађање (1824), пратиоц и месец (1824), оса и осовина (1844, 1864), кретање и ток (1864), залазак и заход (1864), Вечерњача, Зорњача и Преходница (ДЈ 1867) и сл.

Кријтеријум сџрукџуре:

1. ЈЕДНОЧЛАНИ и ВИШЕЧЛАНИ ТЕРМИН: оса и средњаја точка (1783), полнаја луна и полнолуније (1783); јужна ширина, јужност, ширина јужна, јужна ширина земљеописателна (1804), надтемена точка, надтеменик (1824), појас и земни појас (ДП 1866) и сл.

2. ДВА ВИШЕЧЛАНА ТЕРМИНА

Вишечлане термилошке јединице разликовале су се у погледу редоследа њихових конституената (коло полудено и полудено коло – 1804), лексема

⁷ Овај тип апсолутне синонимије у научној терминологији чини се доминантним у многим савременим словенским језицима – руском, украјинском, хрватском (Лагутина 1967: 122; Михаљевић 2007).

које функционирају као конституенти (залазак сунца и заход сунца – 1864; сунчев зрак и сунчани зрак – ДЈ 1867), појаве конгруентног и неконгруентног атрибута (обрат Земље и обрат земни – 1804).

Наведени критеријуми често су комбиновани: астрономија и наука о звездама (1850); надир и точка подножна (ЈБ 1866), меридијан, објатно Земље коло, полуденик (1804) и сл.

5.3. Разлози употребе наведених термилошких синонима могли би се наћи (1) у неизграђеном терминоапарату који је допуштао могућност варирања; (2) у тежњи аутора да избегне монотоност израза у једном тексту⁸, (3) у његовој жељи да избегне неразумљивост код читалаштва, пре свега млађе ученичке популације за коју су уџбеници (углавном) и били писани,⁹ (4) у утицају стране литературе која је била узорна за писање анализираних дела (Деже 1983: 11; Јарцева 1998: 446; Милановић 2013: 214), и коначно, (5) у произвољности/слободи аутора да исти појмовни садржај исказује на различите начине.¹⁰

5.4. Поред потребе за задовољавањем укуса читалаштва, последња три разлога чине се доминантним за појаву тзв. контактних синонима – навођење два или, ређе, више синонима (најчешће различитог порекла) у непосредном контакту, при чему се предност даје једном, док се други назив, чешће страни, наводи у заградама (уз везник *и*, *или*, *јакоче и*, као и уз фусноту) и има функцију упућивања на значење првог термина, које се лакше може интерпретирати на основу семантичког садржаја лексеме у позицији контактних синонима (в. Милановић 2013: 218–220).¹¹

У анализираној грађи најчешћи је случај коезистенције домаћег термина, славенизма или славеносрбизма, на првом месту, и термина страног порекла (често наведеног у оригиналу) – у секундарној позицији.

⁸ Орфелин, на пример, приликом описа привидног кретања Сунца у истом поглављу употребљава најпре термин *движеније*, а потом *тшеченије*: Солнце свонидь годишницидь во еквантпикѣ тешениидь приходитъ всакаго года пакн на равноденственнѣю линиѣ и подаеть полудѣ опать весноу. Когда оубо солнце свонидь годишницидь движеніидь нсхода изъ равноденствіа... (1783: 34; подвукла И. Б.)

⁹ Објашњавајући појам комете Орфелин пише: Комета естъ тѣло которое съ горящею главою и хвостомъ является и ѿ солнца свѣтъ полчается славенскнидь изыкомъ нарицется звѣзда хвостомъ а по севскн, Звѣзда репатаа (1783: 145)

¹⁰ П. Соларић у својем „Кључићу“ из 1804. г. употребљава четири синонима у значењу ‘астроном’ на прилично великом међусобном растојању у тексту те се не може говорити о стилским разлозима, али без претходног дефинисања термина и излиставања свих назива. Он, наиме, термин звездозритель употребљава на 17. страни, звездоведац на 41, звездочтец на 60, а звездоиспитатељ на 72. страни.

¹¹ Оваква ситуација регистрована је како у текстовима предвуковске епохе (Орфелинова граматичка терминологија – в. Кајперт 1988: 134; књижевнотеоријски термини А. Мразовића, Ј. Стерије Поповића – Јелић 1988: 144; Новине српске – Милановић 1998; 2013) тако и у савременом термилошком систему (Ћорић 1988: 79).

Међу страним терминима у позицији контактних синонима на другом месту забележени су:

(а) ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМИ И ЛАТИНИЗМИ: звезде подвижне или планете (1814: 11; 1824: 3); земљеописаније или географија (1825: 1); врућа зона (*zona torrida*) (1844: 16); зимна сунцепочивателност (*Solstitium brumale*) (1844: 24–25); јужни пол (*Polus antarcticus*) (1844: 11); летно сунцеповратно коло Рака (*circulus tropicus Cancri*) (1844: 13); полуденици (*meridiani*); равнитељ (*aequator*) (1844: 10); зреник или хоризонт (1844: 4); полуданци или меридијани (1845: 7), земљопис или географија (1861), полуданик или меридијан (1861); и сл.

(б) ГЕРМАНИЗМИ: пјатна (*Flechen*) (1783: 132); земљепис (*Landkarte*) (1824: 153); пратиоци или трабанти (1844: 29); взора точка (*Standpunkt*) (1844: 7); дугокружије (*Längensreife*) (1844: 15); колотек (*Laufbahn*) (1844: 28); привлачителна сила (*Centripetalkraft*) (1844: 26) и сл.

(в) ГАЛИЦИЗМИ: француски фат (*toise*, 6 париски стопа) (ПС–31 1804: 4)

(г) ОРИЕНТАЛИЗМИ: точка надтемена (по аравски зенит) (1824: 98); точка подножна (аравски надир) (1824: 98); надтеменик (зенит) и подножник (надир) (1848).

Понекад се у напоредном односу налазе и (1) ДВА СЛАВЕНИЗМА: неподвижна звезда и солнце (1783: 123); полнолуније или полнаја луна (1783: 134), (2) ДОМАЋА РЕЧ И СЛАВЕНИЗАМ/СЛАВЕНОСРБИЗАМ (у различитом поретку): оса или средњаја тачка (1783: 125); земљепис, лист земљеописателни (ПС–К 1804: 45); звезда неподвижна или сунце (1814: 11); равнитељ или коло средње (1824: 107), (3) ДВЕ РЕЧИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА: клафтер или тоаз (1825: 4); мапа или карта (1861).

Веома ретко се, у оваквим ситуацијама, предност даје страниј речи, док домаћа фунгира као алтернатива: спутници или месеци (1814: 11); комете или репате звезде (1824: 40); спутници или месеци (1824: 3); зоне или појаси земни (1825: 4); географија или земљеописаније (1832: 1), поли (обрати) (1844: 10) и др.

Веома су ретки случајеви када се у позицији контактних синонима нађу два домаћа термина: пун месец, уштап (1824: 27); видокруг или ликокруг (1844: 4); заход или запад (1844: 4); полуноћ или север (1844: 4); стојеће или непокретне звезде (1861).¹²

У непосредном контакту могу се наћи три, па чак и четири термина: земна осовина или оса (*axis*) (1844: 10); успоредна или равноодстојателна

¹² У овим случајевима у позицији контактних синонима често се налази лексема која је настала као последица семантичког варирања у чијој је основи метонимија: југ или подне; север или поноћ; исток или јутро; запад или вече (1848).

колеса (Parallel-Kreife) (1844: 10); Репате звезде, опашасте звезде, Комете (1850); наочарне цеви (дурбина, пуштуле) (1850); сунчана система или сунчан stroj (соларна система) (1861); екватор или равнитељ или полутник (ДП 1866); пратиоци, трабанти, сателити, месеци (ЈБ 1866).

На основу наведених примера сасвим је извесно да је контактна синонимија била присутна у анализираном периоду, при чему се код појединих аутора бележи само спорадично (нпр. код Соларића), док је код других у питању готово правилност (нпр. код Г. Хаџића).

Закључак. Може се закључити да је синонимија у уџбеницима и приручницима 18. и 19. века из математичке географије и астрономије била веома развијена. Слобода коју су аутори имали приликом креирања термина утицала је на то да се истовремено стварао низ нових, различитих назива који су коегзистирали у истом временском периоду. Такво стање довело је до хаотичне ситуације коју језик није могао прихватити те је временом дошло до фаворизовања интернационализама и губљења многих деривата и калкова који нису могли ући у равноправну борбу с њима. Иако је овако висок степен присуства како унутаруџбеничке тако и међууџбеничке синонимије знак нестабилности терминологије у анализираном периоду, новија истраживања терминологије у језичким уџбеницима и на српском и на хрватском језику упућују на сличну ситуацију (в. Караџа Гарић 1979; Ћорић 1988; 1996; Оташевић 1996; Михаљевић 2007). Иако је на почецима конституисања терминсистема код Срба „нуђење већег броја решења пре сматрано за квалитетно за ману језика и стила” (Милановић 2013: 230) и иако су у књижевноуметничком стилу синоними средство за богаћење језика, у научном стилу они отежавају комуникацију. Тога је био свестан и Стерија, који је једном приликом забележио: „У едномъ истомъ разреду учіо є ученикъ одъ едногъ Профессора, да се praescriptio зове застарѣлость, а одъ другога да се зове превременость; кодъ еднога слушао є о праву кривичномъ, кодъ другогъ казнителномъ, кодъ трећегъ казнословномъ, а кодъ четвртогъ о праву криминальномъ. Шта може произићи изъ овакове смѣсе?” (Поповић 1847: 11).

ЛИТЕРАТУРА

- Бихаљи-Мерин 1978: О. Бихаљи-Мерин и др. (ур.), *Мала енциклопедија Просветиа*, Београд: Просвета.
- Бјелаковић 2012: И. Бјелаковић, *Географска терминологија код Срба у 18. и 19. веку*, Докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Гортан-Премк 1983: Д. Гортан-Премк, Синонимски низ у лексикографској дефиницији, *Научни сасѣнанак славистиа у Вукове дане* 12/1, 45–50.

- Готштајн 1986: Лј. Gotštajn, *Sinonimija u kolokacijama sa primerima engleskog jezika naučne argumentacije*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Дежо 1983: L. Dezso, Синонимија у творби речи српскохрватског језика у 13–14. веку, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане*, 12/1, 5–13.
- Димитријевић–Томић 2008: М. С. Димитријевић, А. Томић, *Асиџрономиџа за 4. разред гимназиџе љриродно-математичког смера*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологиџа срџског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок 1996: М. Дудок, Термин и текст, *Сиџандардизациџа џтерминологиџе*, Београд: Српска академиџа наука и уметности, 17–20.
- Згуста 1991: L. Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Иванова 1997: М. В. Иванова, Словообразовательная синонимия в русском литературном языке конца XIV–XV вв, *Срџски језик* 1–2, 185–196.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Преглед исиџориџе срџског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића.
- Јарцева 1998: В. Н. Јарцева (ур.), *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Москва: Научное издательство „Большая Российская энциклопедия“.
- Јелић 1988: В. Јелић, Типови усвајања грчких реторских термина, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане. Терминологиџа – џеориџа и џракса*, 18/1, 143–147.
- Кажперт 1988: Н. Keipert, „Pervue načatku latinskago jazyka“ (Venecija 1767) Zaharija Orfelina i џјихова терминологиџа, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане. Терминологиџа – џеориџа и џракса*, 18/1, 127–136.
- Караџа Гарић 1979: М. Karadža Garić, *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i џјихова upotreba u školama SRBiH*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost.
- Кречмер 2004: А. Kretschmer, Формирање функционалних стилова у српској писмености у доба Вукових реформи, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 32/1, 201–210.
- Лагутина 1967: А. В. Лагутина, Абсолютные синонимы в синонимической системе языка, *Лексическая синонимия*, Москва: Наука, 94–104.
- Милановић 1998: А. Милановић, Вукова употреба контактних синонима у *Новинама Србским*, *Срџски језик*, 3/1–2, 127–131.
- Милановић 2013: А. Милановић, *Језик весма џлезан*, Београд: Друштво за српски језик и књиџевност Србије.
- Михаљевић 2007: М. Mihaljević, Меџуудџбениџка и унутарудџбениџка синонимия и nepodudarni terminološki sustav, *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika*, Marijana Češi i Mirela Barbaroša-Šikić (ur.). Jastrebarsko – Zagreb: Naklada slap – Agencija za odgoj i obrazovanje, 65–83.
- Оташевић 1996: Ђ. Оташевић, Варијантност вишечланих термина, *Сиџандардизациџа џтерминологиџе*, Београд: Српска академиџа наука и уметности, 57–60.
- Палејевскаја 1967: М. Ф. Палевская, Проблема синонимического ряда, его границ и возможности выделения доминанты, *Лексическая синонимия*, Москва: Наука, 94–104.
- Поповић 1847: I. С. Поповић, Разлози о назывословнимъ речма, *Гласник Друџиџва србске словесности*, Свезка 1, 9–16.
- Стојановић 2007: А. Стојановић, Реџептурни стил српскојезичне научне литературе XVIII века, *Сиџил*, 51–61.
- Суботић 2004: Љ. Суботић, Из историје књиџевног језика: „питање језика“, *Предавања из исиџориџе језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 145–191.

Isidora G. Bjelaković

SYNONYMY IN SERBIAN TERMINOLOGY IN 18TH AND 19TH CENTURY
(MATHEMATICAL GEOGRAPHY AND ASTRONOMY)

Summary

This paper analyzes the extent to which synonymy is present among the terms recorded in the terminological system from the domain of mathematical geography and astronomy in textbooks and works of scientific character published in one of the standard Serbian languages in the period 1783–1867.

Although one of the basic qualities of an ideal term is the limited ability to develop synonymy, the analysed corpus points to an especially high degree of its presence, which is to be expected since these are the first phases of establishing the terminological apparatuses of the given scientific areas, phases that were more random and individual than planned and systematic. The recorded synonyms differ with respect to both their origin and structure, and they even appear in the works of the same author, very often in the contact position.

Keywords: terminology, synonymy, contact synonymy, literary languages among Serbs in the 18th and 19th centuries

